

DE MOBIELE TOEKOMST VAN EUROPA

Europaprijsvraag voor het eerst in Nederland

Van 17 juni t/m 6 augustus zijn in de Rotterdamse Kunsthal op de Wilhelminapier de resultaten te zien van de Nederlandse Europaprijsvraag. Deze prijsvraag, die de vernieuwing van het leefpatroon en de woningbouw tot thema heeft, is tegelijkertijd in negen Westeuropese landen georganiseerd. In december zullen alle winnende plannen in het Beaubourg te zien zijn. Volgens Arjen Oosterman tonen de resultaten van de Nederlandse prijsvraag zeker voldoende ontwerptalent, maar levert deze duidelijk op vernieuwende gerichte prijsvraag weinig interessante ideeën op.

Het klinkt Frans, chaotisch en vrolijk tegelijk, het roept visioenen op van een Verenigd Europa als één grote 'melting pot' en het is een Europees programma voor een nieuwe architectuur: EURO-PAN. Waar gaat het om? Na gedurende vijftien jaar in eigen land PAN-prijsvragen te hebben georganiseerd, heeft het Franse Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening vorig jaar het initiatief genomen om de PAN-formule tot (West-) Europese proporties te vergroten. De opzet is dat tegelijkertijd in de deelnemende landen architectuurprijsvragen worden georganiseerd met een gemeenschappelijk thema en volgens uniforme reglementen. Essentieel is dat elke landenprijsvraag open staat voor jonge architecten uit alle deelnemende landen en dat geprobeerd wordt de prijswinnaars aan concrete bouwopdrachten te helpen.

Met deze formule wordt duidelijk een voorschot genomen op het Europa van 1992, waarin ook architecten zich vrij in de verschillende landen kunnen gaan vestigen en de culturele kruisbestuiving c.q. onderlinge concurrentie sterk zullen (kunnen) toenemen. Het hele project valt evenzeer te zien als een poging die ongewisse toekomst voorzichtig te verkennen als om de Europese eenwording te stimuleren. Dat het juist de Fransen zijn die met zo'n initiatief komen, verbaast niet gezien hun duidelijke Euro-centrisme. Bovendien geven ze al langer blijk van een scherp besef van de cultuur-politieke dimensies van architectuur.

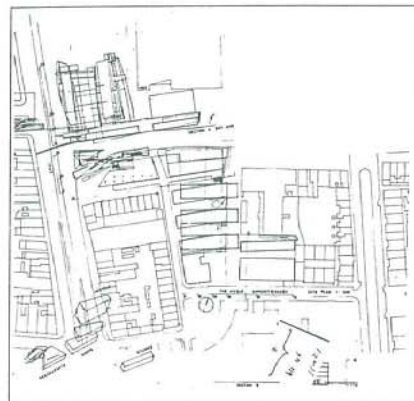
Dit heeft niet kunnen verhinderen dat de reserves bij het proces van eenwording, die na de aanvankelijke Euro-euforie steeds duidelijker op de voorgrond treden, ook doorklinken in het EURO-PAN-handvest. De acht ondertekenaars van het handvest verklaren weliswaar een bijdrage te willen leveren aan een dynamisch Europa, door middel van het bevorderen van wetenschappelijke en culturele uitwisselingen op het gebied van architectuur en woningbouw, maar relativiseren het doel onze kennis en ervaring te delen onmiddellijk met de zinsnede: met inachtneming van onze nationale, regionale en lokale karakteristieken. Hoe dan ook, in België, Frankrijk, Griekenland, Italië, Nederland, Oostenrijk, Spanje, West-Duitsland en Zwitserland is vanaf juni 1988 de eerste EURO-PAN-ideeënprijsvraag van start gegaan met als thema: Veranderingen van het leefpatroon en de woningbouw. Dat het een wat romme-

lige start is geweest, mag blijken uit het gegeven dat Engeland, Denemarken en Zweden geen kans zagen op tijd deel te nemen, zodat die dit jaar nog tot de toeschouwers behoren. Een zekere Euro-distantie van deze landen zal daar overigens niet geheel vreemd aan zijn. Ook varieert de organisatie per land nog al. Aanvankelijk werd Nederland vertegenwoordigd door de secretaris van de SEAP (Stichting Europese Architectuur Prijsvraag), een club die al vanaf 1985 een EURO-PAN-achtige organisatie tracht op te zetten. (De resultaten van die prijsvraag hingen overigens in mei in het Amsterdamse stadhuis.) Uiteindelijk werd de organisatie van de Nederlandse EURO-PAN echter toevertrouwd aan het RIGO (Research Instituut voor de Gebouwde Omgeving) met ondersteuning van het Ministerie van WVC. In andere landen geschiedt de organisatie direct onder auspiciën van het betreffende ministerie.

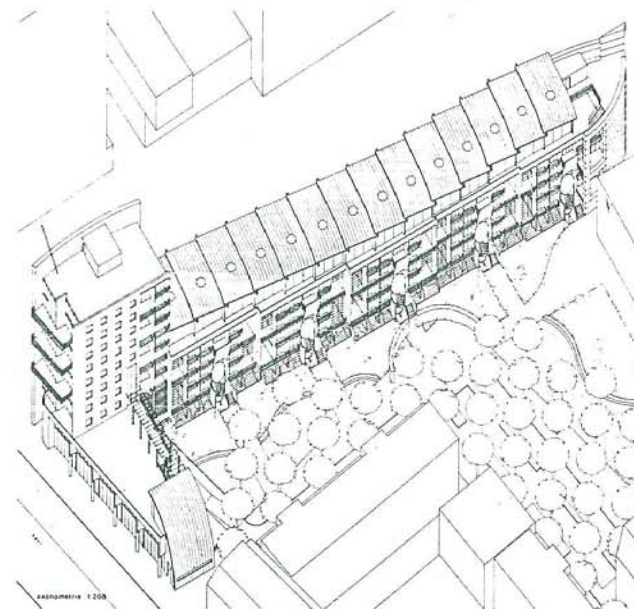
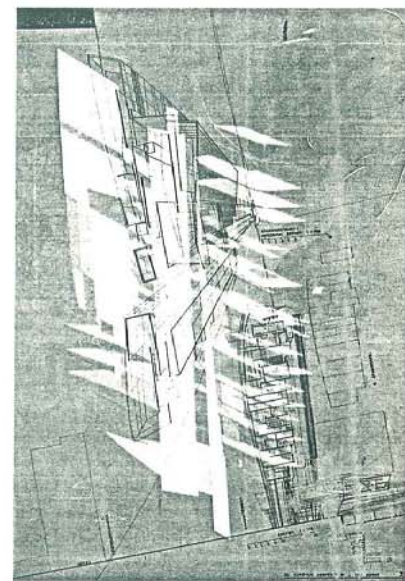
De organisatie is verder als volgt: tot 16 januari 1989 konden jonge architecten, afgestudeerd aan een erkende opleiding en jonger dan veertig jaar, hun voorstellen inzenden. In mei is per land de uitslag bekend gemaakt (vijf winnaars en vijf eervolle vermeldingen) en in juni worden in ieder land alle inzendingen tentoongesteld. In september volgt een ontmoeting van de vijftienveertig winnaars met opdrachtgevers in Verona en in december wordt deze ronde afgesloten met een tentoonstelling van de winnende plannen in Centre Pompidou te Parijs, omkleed met een seminar over de resultaten en de lancering van de volgende prijsvraag.

EUROPAN roept andere Europese prijsvragen in herinnering. Naast de eerder vermelde SEAP is er bijvoorbeeld in de periode 1982-84 de internationale Stawon-prijsvraag *Wanneer is een woning een huis?* geweest, die zich echter beperkte tot Nederland en geen architectendoelgroep kende. De winnaars van de tweede ronde hielden er wel een bouwopdracht aan over. Misschien dat daarom de resultaten weinig spectaculair waren, al was het aantal inzendingen voor de eerste (ideeënprijs)ronde fors: 277 deelnemers, waaronder 69 uit het buitenland. De ideeënprijsvraag van de Unesco *Wonen in de toekomst* van 1983-85 kwam qua thema en organisatie meer overeen met EURO-PAN. Ook hier landenjury's en een leeftijds grens (35 jaar; wat heet jong?) en een prestigieuze internationale vlootshow in Tokyo. Aan deze prijsvraag waren echter geen opdrachten verbonden en konden per land slechts de eigen inwoners deelnemen, zodat het meer een competitie tussen landen dan tussen architecten scheen te zijn. Het aantal inzendingen in Nederland bleef steken op 111.

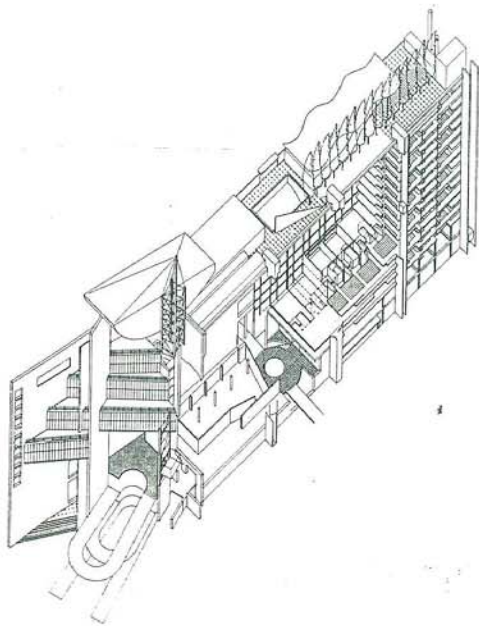
EUROPAN onderscheidt zich van deze voorgangers, omdat het de architectuurproductie concreet tracht te stimuleren door starters een kans te geven. In dat opzicht zijn onze nationale fenomenen *Archiprix* (selectie van talentvolle afstudeerprojecten van TU en Academie) en de ideeënprijs *Biennale van jonge architecten* wellicht aan revisie toe. Het zal vermoedelijk dit praktische doel (jong talent

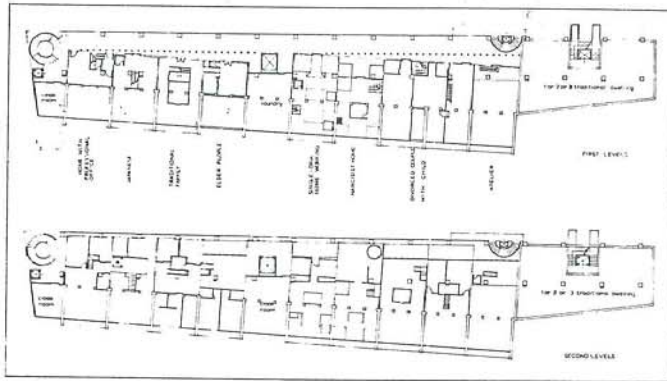
J. Udemä (Delft), Ammunitionsterrein in Den Haag, prijs (motto NL 070).

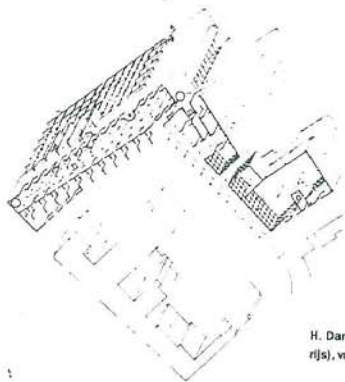
E. van Rijn (Overveen), Ammunitionsterrein in Den Haag, eervolle vermelding (motto BA 445).

C.M. ten Dijke, B. Mispelblom-Beijer, A. Olthof en G.K. Tegelberg (Amsterdam), Ammunitionterrein in Den Haag, prijs (motto NN 999).

C. Colombo en L. Patriarca (Turijn), Ammunitionterrein in Den Haag, prijs (motto LC 655).

H. Darridan, I. Manescau, F. Marzelle en E. Stoeg (Parijs), vrije lokatie in Rotterdam, prijs (motto XK 120).

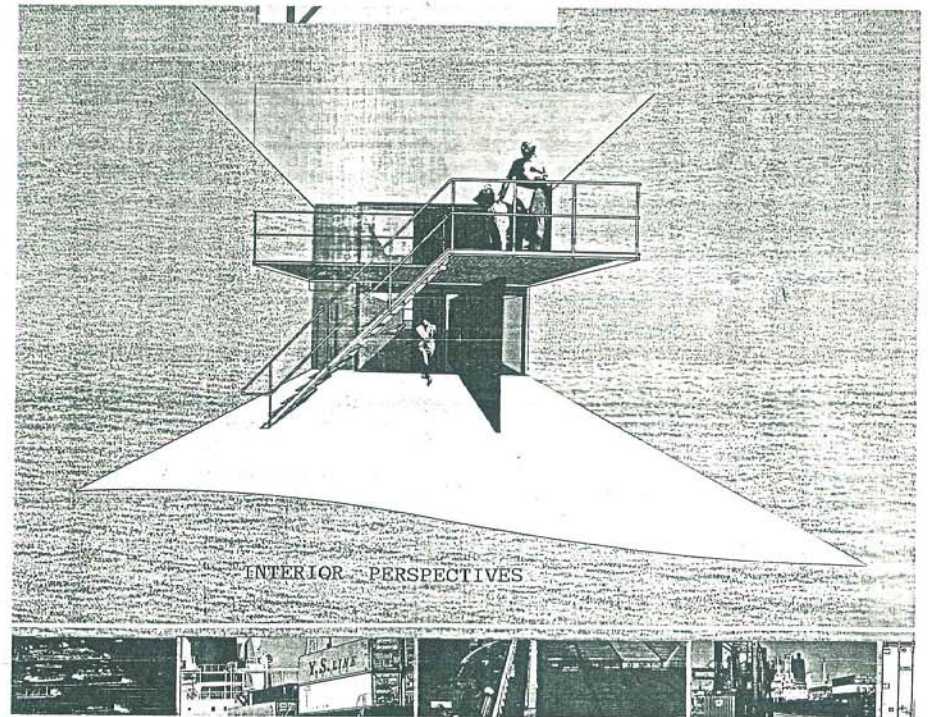
laten bouwen) zijn geweest dat de beperking van architectuur tot woningbouw heeft bepaald; van andersoortige ontwerpen is de uitvoerbaarheid bij voorbaat gering. Toch is het jammer dat nu ook op voorhand stedenbouwkundige thema's vrijwel uitgesloten zijn, terwijl er met betrekking tot de Europese binnensteden of de suburbane gebieden boeiende onderwerpen te bedenken zijn. Doordat sommige landen, waaronder Nederland, al direct enige bouwlokaties aan het verder vrije prijsvraagprogramma hebben toegevoegd, kwam de stedenbouwkundige kant ook nu aan bod, maar ze vormde niet de centrale probleemstelling.

Wat wel centraal stond was daarom nog niet minder de moeite waard. De organisatoren van de prijsvraag hebben met recht gemeend het niet bij een thema en een droge schets van de bedoelingen te kunnen laten. Om een ideeënprisen succesvol te laten verlopen moet de fantasie van de deelnemers geprikkeld worden. Wat dat betreft is er uitstekend werk verricht door het Internationale Comité, want het thema *Veranderingen van het leefpatroon en de woningbouw* is in de prijsvraagbrochure uitdagend van reliëf voorzien met drie polemische beschouwingen en een 'oriënterende tekst op het thema'. Hierin komt de Franse oorsprong van het hele project wel het sterkst tot uitdrukking. Vooral de nadruk op de verschillende tijdsbegrippen met betrekking tot het wonen verraadt de Franse achtergrond. De korte termijn (het wisselend gebruik van de woning over de dag en de week) en de middellange termijn (veranderend gebruik van de woning door de generaties) zijn vrij algemeen gebruikte begrippen, maar vooral de 'longue durée' is een welhaast filosofisch begrip uit de Franse geschiedschrijving, waarmee men de nauwelijks waarneembare,

trage veranderingen in de ervaring en het begrip van mensen en ruimtelijke en sociale relaties aanduidt. Het gaat dan om bijvoorbeeld de veranderende inhoud van het begrip 'huis' of het begrip 'gezin'. Andere aspecten die in deze teksten de aandacht kregen waren de al of niet gewenste flexibiliteit in de woning en van de woning, het veranderende relatieve belang van verschillende ruimten (onder andere de badkamer in een tijd van haast rituele lichaamsverzorging) en de (on-)mogelijkheid in deze complexe tijd ons leven ruimtelijk te organiseren in een beeld.

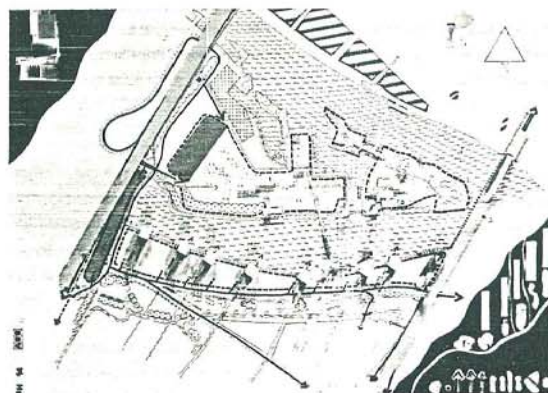
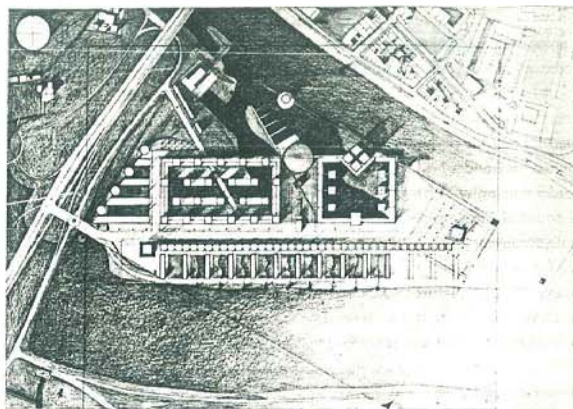
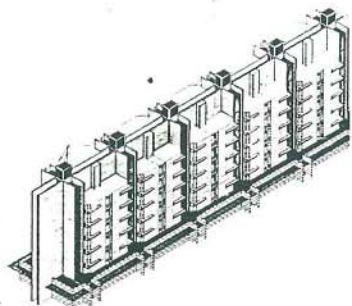
Drie lokaties

Voor de Nederlandse prijsvraag kon men zich bij de uitwerking van deze thema's behalve op een vrije lokatie ook richten op drie nader omschreven lokaties. De gemeenten die deze lokaties beschikbaar stelden hebben de inspanningsverplichting op zich genomen om zich in te zetten voor experimentele uitvoering van de ontwerpen van de prijswinnaars op basis van de ideeën die in hun ontwerpen tot uitdrukking komen. Den Haag bood het Ammunitionterrein ter bebouwing aan, Arnhem het Stadsblokken-terrein en Amsterdam het Caritas-plangebied. Dat bleek voor de meeste deelnemers aantrekkelijk: van de honderd inzendingen (zeventien uit het buitenland) hadden er 44 betrekking op het Caritas-terrein, 26 op de Ammunitionterrein en 24 op het Stadsblokken-gebied. Slechts zes kozen voor een vrije lokatie. Met hun lokaties hebben met name Den Haag en Arnhem wel de nek uitgestoken. In Den Haag gaat het namelijk om een zeer gevoelige plek naast het net gesloopte Prins Bernhardviaduct, tegenover Weebers Pullman-hotel en de achterkant van Koolhaas' Dans-

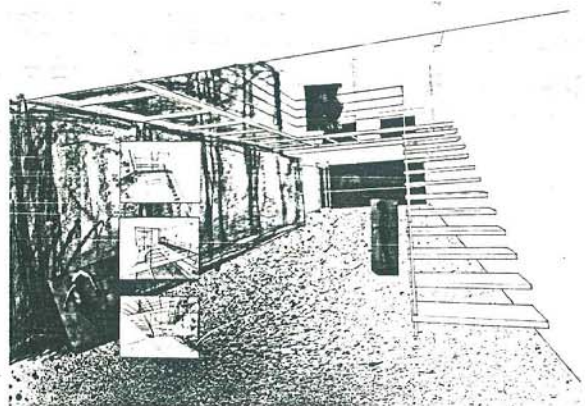
H. Darridan, I. Manescau, F. Marzelle en E. Stoeg (Parijs), vrije lokatie in Rotterdam, prijs (motto XK 120).

F.J.J.M. Sturkenboom (Rotterdam), Stadsblokkenterrein in Arnhem, eervolle vermelding (motto MO 111).

S.Y. Metz, G.J. Rijndorp, C.D.P. Sprong (Gouda), Stadsblokkenterrein in Arnhem, eervolle vermelding (motto PH 14).

P. Köther en T. Saiman (Delft), Stadsblokkenterrein in Arnhem, prijs (motto XV 111).

theater, op de overgang van de binnenstad naar woon- en werkbuurt. Arnhem wierp een vrijwel onbebouwd schiereiland in de strijd, dat de overgang moet gaan vormen tussen de oude stad aan de rivier en de zuidelijke stadsdelen. Amsterdam toonde zich met het Caritas-terrein en de bijbehorende strakke voorwaarden (een strook langs het kanaal in Amsterdam-noord) een stuk minder avontuurlijk. Dat die laatste lokaties de meeste inzendingen trok is des te opmerkelijker. Wellicht dat de (Nederlandse) inzenders hier een mogelijkheid zagen om makkelijk te scoren: een strookje woningbouw is hier immers gesneden koek voor de meeste ontwerpers. Toch leverde dit aanbod slechts één eervolle vermelding op. Misschien dat de zeer beperkte mogelijkheden om 'architectuur te maken' daar debet aan zijn geweest, al moet gezegd dat de meeste inzenders er gewoon niet goed uitgekomen waren. Toch moeilijk dus.

De Arnhemse lokatie leidde vooral tot veel stedenbouwkundig geweld, waarbij in de meeste ontwerpen het eiland bedekt werd met bebouwing al of niet in gesloten blokverkeveling. Slechts één groep ontwerpers (Metz, Rijndorp en Sprong, motto PH 14) kon de zelf-beheersing opbrengen om het eiland niet te bebouwen en daarmee de stad aan de rivier in zijn waarde te laten (eervolle vermelding). Een andere eervolle vermelding maakte wel aardige woningen, maar stopte die in bootvormige korte strookjes die als een vloot het hele eiland bedekken: een benauwend ontwerp dat de lokatie ontkent in plaats van exploreert.

De meest spectaculaire ontwerpen zijn op de Haagse lokatie terecht gekomen. Prachtige tekeningen van met veel bravour vormgegeven architectuur overbluffen de toeschouwer. Er zijn architectonisch-stedenbouwkundig overtuigende gebouwen bij, die adequaat de problemen van de lokatie te lijf gaan. Door de expliciete architectuur treden hier de invloeden ook het duidelijkst aan de dag. Zo is er een fraaie Le Corbusier/Stirling/Koolhaas, compleet met Lubetkin hellingbanen (Ten Dijke, Mispelblom-Bijer, Olthof en Tegelberg uit Amsterdam, motto NN 999) en een verbeterde Zaha Hadid indachtig Hertzbergers dictum: "Je mag wel pikken als je het maar beter doet (J. Udeema uit Delft, motto NL 070). De tegenstellingen tussen NL 070 en NN 999 zijn ook verder groot; NN 999 is de geïnspireerde verwerking van wat is geweest, NL 070 van wat nog komen kan. Het enige plan dat hiermee kan wedijveren is het eerder genoemde, bewust lullig gepresenteerde PH 14, dat een eigenzinnige opstelling verraadt. Niet gewoon duizend woningen wegzetten op een voor de gemeente acceptabele manier, maar rustig beweren dat de lokatiekeuze fout is en vervolgens aangeven hoe het wel zou kunnen. Het plan werd niet tot op het niveau van de architectuur uitgewerkt. Kreeg het daarom slechts een eervolle vermelding?

Tot zover is er niets aan de hand. Zo als het hoort zenden de inzendingen de gebruikelijke signalen uit: "ik ben een exclusief ontwerper, die een spannend gebouw goed op lokatie kan ontwerpen". Maar hoe zit het met die ideeën omtrent "verandering van leefpatroon en de woningbouw"? Al zegt de jury het niet hardop, ze is duidelijk teleurgesteld over de bijdrage op dit vlak en niet zonder reden.² 'Verandering' is hoofdzakelijk opgevat als veranderbaarheid en zo vertaald in flexibiliteit van de plattegrondindeling of mobiliteit van (een deel van) de woning. Binnen de woning resulteert dat onder andere in voorzieningen op wietjes en flexibele aansluitingen. De jury verwoordt haar teleurstelling hierover magistraal: "Het is grappig dat bij elke prijsvraag wel iemand met verrijdbare karretjes in een corridorblok aan komt zetten."

Met betrekking tot de mobiele woning voor de Euro-nomade zijn verschillende container-oplossingen favoriet, varianten op het slak

met huis principe of, modaler uitgedrukt, auto met caravan. Het zijn genormaliseerde uitvoeringen van de hypertechnologische life-bubbles (Banham) en plug-in-cities (Archigram) uit de jaren zestig. Merkwaardig vooral is dat de container steeds de voorzieningen bevat en dat de meer persoonlijke leefruimten tot de vaste kern behoren. Wat kan in een mobiliteits-scenario op Europese schaal in hemsnaam de zin zijn van het verplaatsen van bad, wc en keukenblok naar bijvoorbeeld Frankrijk of Italië? Van de USA valt op cultureel gebied niet veel te leren, maar dat daar of het hele huis of alleen bank, bed en gordijnen verplaatst worden, getuigt toch van realiteitszin. Een van de weinige plannen die enigszins aan deze bezwaren ontkomt, is het ontwerp van Daridan, Manescau, Marzelle en Steeg (Parijs) (motto XK 120) voor een vrije lokatie, een haven in Rotterdam. De voorgestelde gestapelde hoogbouw bestaande uit half vaste bebouwing, half wisselbare containeruitbreidingen stelt de absolute neutrale architectuur tegenover de maximale expressie van de lokatie. De identiteit van de plek wordt bepaald door de pregnante lokatie, niet door de doos waarin geleefd wordt. Hier vult de omgeving de architectuur in, in plaats van andersom.

Wat nog het meest verbaast dat verder vrijwel niets is gedaan met het thema van de culturele identiteit en diversiteit in een Europa zonder grenzen. Ruimtelijk interessante, zich over twee lagen ontwikkelende woningen ontwerpen lukt tegenwoordig heel aardig. Energetisch verantwoord bouwen gaat ook best (waar zijn trouwens de ecologische utopieën gebleven?), maar inhoudelijk nadenken over aard en ontwikkeling van het wonen blijkt weerbarstig. Een paar projecten ontsnappen aan dit dilemma met behulp van ironie. Project LC 655 van Colombo en Patriarca (Turijn) ontwerpt voor elke life-style een eigen woning in hoogbouw, variërend van 'Japanese' via 'traditional family' en 'elder people' tot 'narcisist home' en 'single dink home working'. In NL 070 wordt vaardig ingespeeld op de overspannen vraag naar penthouses door in een viertal lage stroken een hele serie penthouses aan te bieden.

De resultaten van deze prijsvraag zijn op het vlak van de ideeën onbevredigend, maar op het gebied van ontwerpen en ontwerpers zeker de moeite waard. Het wordt straks spannend te zien hoe de kwaliteit van de inzendingen in de andere landen is en of er duidelijke regionale verschillen tussen de 2300 inzendingen vallen te ontdekken. De buitenlandse inzendingen in Nederland zijn wat dat betreft weinig zeggend. Even spannend is het om te zien of Nederlandse architecten met de huidige architectuuropleidingen kans zien (met succes) aan een buitenlandse prijsvraag deel te nemen. Hoe PAN-Europees is de Nederlandse architectenstand?

ARIJEN OOSTERMAN

Noten 1) Hiervoor zullen de landelijke – en het Europese – Europancomités zich inzetten. Deze zijn samengesteld uit vertegenwoordigers van de overheid, de opdrachtgevers, het bedrijfsleven, de architectenorganisaties en de onderwijsinstellingen. Het Nederlandse comité wordt gevormd door: Hedy d'Ancona, Ruud Brouwers, Leon Deben, Tjeerd Dijkstra, J. D. Hooglandt, Ton Idsinga, Jan Dirk Peereboom Volter, S. Ramondt, J. J. Stenenberg, Ed Taverne en N. van Velzen. 2) De Nederlandse jury was als volgt samengesteld: architecten: Jo Coenen, Francine Houben, Wiek Råling en Koen van Velsen; buitenlandse architect: Alvaro Siza; opdrachtgevers: Theo Bosch (voorzitter Welstandscommissie Den Haag), Bob Geerling (directeur dienst Stedenbouw Arnhem), Rob Goldsteen (wethouder V.R.O. Amsterdam-Noord); critici: Arnold Reijndorp (univ. docent sociologie) en Janny Rodermond. Als gedelegeerde hield de Oostenrijker Ernst Pogöschnik namens het Europees secretariaat toezicht. De technische onderzoekscommissie bestond uit: Wytze Patijn, Jan Mulder en Juliette van der Meijden.